

ФІЛОСОФІЯ РЕЛІГІЇ

УДК 008: 316.77

DOI 10.35423/2078-8142.2019.1-2.08

М. С. Петрушкевич,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри культурології та філософії
Національного університету «Острозька академія»
e-mail: tamasashy@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6077-3767>

АКТУАЛІЗАЦІЯ ІДЕЙ ТОРОНТСЬКОЇ ШКОЛИ У ДОСЛІДЖЕННІ РЕЛІГІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

У статті аналізується потенціал наукових ідей представників Торонтської школи комунікації для дослідження сучасного релігійного дискурсу, особливістю якого є масовий характер та використання технічних засобів. Розглянуто діяльність школи у другій половині ХХ століття, ідеї її представників Гарольда Інніса, Еріка Хевлока, Дороти Лі, Едмунда Карпентера, які досліджували різні аспекти засобів комунікації. Особлива увага приділена творчості філософа та літературного критика Маршала Маклюена. Виокремлені головні блоки у доробку вченого, які можна ефективно застосовувати для дослідження масової релігійної комунікації: зміна форм комунікації визначає основні характеристики суспільної взаємодії; мас-медіа активно впливають на творення сучасної культури; розвиток електронних засобів масової комунікації призводять до зміни суспільства і сучасної людини. Нову площину для аналізу релігійних мас-медіа становить думка про домінування засобу комунікації над її змістом. Радіо та телебачення створюють і формують актуальну релігійну комунікацію, яка є кардинально відмінною від класичних форм релігійного спілкування. Робиться висновок про вплив електронних мас-медіа на конструювання соціа-

льної реальності, зміну способів передавання інформації у релігії, модифікацію самої релігії.

Ключові слова: *Торонтська школа комунікації, Маршал Маклюен, Гарольд Інніс, радіо, телебачення, електронні засоби комунікації, масова релігійна комунікація.*

Релігійна комунікація є складним феноменом духовного життя суспільства. Вона активно відображає усі зміни, які відбуваються у соціокультурному середовищі, тому і дослідження релігійної комунікації передбачає різні підходи, методи та акцентування уваги на специфічних аспектах цього феномена. Багатшаровість поняття релігійної комунікації передбачає залучення низки експертних досліджень: релігієзнавчих, філософських, у сфері журналістики, соціологічних, культурологічних, історичних та інших.

На особливу увагу заслуговує сучасна релігійна комунікація, оскільки вона набула цілком нових рис під впливом розвитку масової культури та інформаційного суспільства. Йдеться про масову релігійну комунікацію, до якої належать релігійна преса, радіо та телебачення, релігійний контент в Інтернеті та нові медіа. Ця комунікація здійснюється насамперед за допомогою технічних засобів і її вивчення вимагає нових підходів, які не застосовувалися для осмислення таких традиційних елементів релігійного дискурсу, як молитва, сповідь, проповідь, одкровення, релігійний ритуал, канонічні тексти та ін.

Конвергентність, як одна з характеристик релігійних мас-медіа, має своєю передумовою складний аналіз не лише самої масової релігійної комунікації, а й середовища, в якому вона розгортається. Тому доречним є використання теорій масової комунікації для пояснення особливостей релігійних мас-медіа. Плідним у цьому напрямку видається використання ідей представників Торонтської школи комунікації, насамперед Маршала Маклюена.

Торонтська школа є швидше віртуальним, ніж реальним, об'єднанням спільних інтересів науковців [6], проте це не применшує евристичного потенціалу наукових ідей її представників та значення цих ідей для досліджень сучасної релігійної комунікації. Для формування положень цієї школи важливу роль відіграли ідеї Гарольда Інніса. У своїй праці «Імперія та комунікація» він досліджує зв'язок між тривалістю існування світових імперій та пануючими у них формами комунікації [8].

Ерік Хевлок також належить до цієї школи, і хоча професійно він займався античністю, проте основна ідея, яку він аргументував у своїх дослідженнях, стосувалася переходу грецького суспільства від усної до письмової комунікації як основної причини формування західного способу мислення [7]. Частково ідеї Торонтської школи поділяла Дороті Лі, яка займалася дослідженням лінійної та нелінійної кодифікації реальності.

Учасником Торонтської школи також називають Едмунда Карпентера, який на основі антропологічних досліджень аналізував візуальну комунікацію та вважається одним з ідейних засновників візуальної антропології. Саме його ідеї значною мірою суголосні з думками Маршала Маклюена.

Гарольд Інніс, вчитель М. Маклюена, дотримується позиції щодо здійснення контролю комунікативними технологіями над соціальними організаціями, колективною діяльністю, знаннями та свідомістю. Обираючи соціокультурний підхід Г. Інніс [9] прослідковує зв'язок різних засобів комунікації та суспільних інституцій, порушує питання глобального впливу мас-медіа на творення цивілізацій. Важливу роль в осмисленні медіа науковець відводить їх сутнісному поділу на часові та просторові; цей поділ пов'язаний із пріоритетним способом передавання інформації. Конкретні носії інформації витворюють риси конкретних цивілізацій.

До подібних питань звертається і канадський неомарксист Д. Сміт [13], орієнтуючись на історичні типи комунікації. Спорід-

неність його ідей із представниками Торонтської школи лежить у площині аналізу періоду Реформації – етапу, коли виникає особливий тип комунікації на основі застосування друкарського верстата, а сама комунікація комерціалізується. М. Маклюен також звертається до цього часу у своїй праці «Галактика Гутенберга» [3]. Саме ця подія стає поштовхом до використання масової комунікації у релігійному дискурсі, а друковані канонічні тексти починають сприяти появі нових видів комунікативних зв'язків. Сучасну масову комунікацію Д. Сміт починає виокремлювати з останньої чверті XIX ст. Суть такої комунікації полягає у вирішенні проблеми надвиробництва і надмірного споживання. Контент у релігійних медіа також страждає від надвиробництва текстів і це зближує масову релігійну комунікацію зі світською.

Проте, титульні ідеї Торонтської школи належать М. Маклюєну. Він продовжує досліджувати канали комунікації та їх вплив на зміни у комунікативному процесі. У його теоретичних поглядах доречно вирізнити три блоки: перший, в якому М. Маклюєн аналізує зміну форм комунікації, або так звані комунікативні революції; другий, в якому канадський дослідник говорить про значення мас-медіа для розвитку людства; і третій, в якому він аналізує розвиток електронних засобів масової комунікації, що спричиняють зміну суспільства і самої сучасної людини. Тут він звертає особливу увагу на розвиток друкарства як першого поштовху до виникнення масової комунікації, що змінив вигляд тогочасної Європи, а пізніше і до виникнення сучасних феноменів інформаційного суспільства.

М. Маклюєн дотримується механістичної точки зору на технічний прогрес і вважає її головною рушійною силою суспільного розвитку. А зміни форм комунікації є історичними етапами соціального прогресу, до якого долучається і розвиток релігій, церковних організацій, релігійних засобів комунікації.. Подібний підхід розроблявся і до М. Маклюєна, зокрема американським соціологом Д. Пісменом [12].

Канадський науковець, пояснюючи власний погляд на засоби комунікації, розширює їх на все, що забезпечує продовження меж людини. У процесі аналізу релігійних культів та ритуалів такий підхід видається не лише слухним, а й навіть євристичним. А сама комунікація, на думку дослідника, може створювати відповідний емоційний клімат для цілих народів. Також через комунікацію проектується людина назовні, відбувається своєрідне розширення, яке дає можливість опредметнити, вербалізувати сакральну комунікацію у релігії. І на особистісні і соціальні наслідки таких розширень безпосередньо впливають нові технології.

Використання такого підходу відкриває нову точку зору на масову релігійну комунікацію, оскільки у традиційному варіанті вона розглядається у межах канону та етики. Ідеї Торонтської школи, розроблені у середині ХХ століття, дають можливість прогнозувати тенденції у цифровій комунікації і світській, і релігійній.

М. Маклюен пов'язує виникнення нових форм комунікації з комунікативними революціями, що пропонують пріоритет якогось конкретного медіа. Учений виокремлює три біфуркаційні періоди. Перший – первісна усна культура, яка базувалася на принципах природності і колективного зразка життя; пізнання навколишнього світу здійснювалося через усні форми зв'язку і передавання інформації. Другий період – культура письмова, яка пізніше залучає друкарський верстат; вона приходить на допомогу, а часом і на зміну усній формі комунікації (як у випадку сакральної, релігійної комунікації – спочатку виникнення сакральних релігійних текстів, а пізніше їх швидке поширення за допомогою друкарства), а також емоційному способу передавання інформації; цей період приніс дидактизм, індивідуалізм і націоналізм. Третій період пов'язаний із заміною домінування книжкової культури на електронні медіа, та одночасно з їх впровадженням відроджується усність і природність аудіовізуального сприйняття світу. Але таке відродження відбувається за допомогою нових способів переда-

вання інформації. Епоху виникнення мас-медіа М. Маклюен вважає третьою юністю людства [2, с. 114]. Він зауважує, що масова культура починає виступати природним розвитком засобів масової комунікації [5, с. 2]. Саме тому для розуміння діяльності та особливостей релігійних мас-медіа конче потрібним є аналіз як масової культури, так і інформаційного суспільства.

У процесі аналізу релігійних мас-медіа важливою є думка про те, що кожна нова комунікативна революція нівелює попередню і повертається до більш ранніх способів спілкування. Наприклад, друковані медіа виводять світ за межі суспільно-політичної племінної відособленості, а електронні медіа, особливо нові медіа (такі, як соціальні мережі), навпаки повертаються у межі колективної ідентичності, але на новому глобальному рівні. Вони, як і в первісному суспільстві, призводять до безпосереднього спілкування віч-на-віч, тому таку комунікацію можна оцінити як діалогічно-масову, що є новим феноменом у масовій комунікації. Сучасні мас-медіа, вважає М. Маклюен, створивши «глобальне село», розвивають і нову племінну людину, міфи для якої формує електронна інформація.

Нову площину для аналізу релігійних мас-медіа відкриває думка канадського вченого про домінування засобу комунікації над її змістом. «Суспільство завжди формувалося більшою мірою характером засобів, за допомогою яких люди спілкуються між собою, ніж змістом, який вони передають» [11, с. 8]. Виходячи з цього постулату він дає назву одній із своїх книг «Сутність комунікації у її засобах». Із цим пов'язаний і відомий афоризм М. Маклюена «The medium is the message» [4].

Сам спосіб визначає ефект повідомлення, одночасно значною мірою впливає і на його зміст. Такий постулат дає можливість у новому світлі подивитися на використання сучасними церквами мас-медіа (радіо, телебачення, Інтернету, нових медіа). Якщо підтримувати ідеї М. Маклюена, ці засоби створюють і формують актуальну релігійну комунікацію, тобто така комунікація є кардинально відмінною від класичних форм релігійного спілку-

вання, таких як молитва, проповідь, канонічний текст (хоча вони залишаються як частина інформації, що передається мас-медіа). Таке формулювання канадського філософа було обґрунтоване в одній із ключових його праць «Розуміння медіа: зовнішнє розширення людини» [4].

Кардинальні зміни комунікативного поля у масовій культурі є значним викликом як для сучасних релігій, так і для окремих віруючих. Ці зміни активно впливають на механізми відтворення своєї ідентичності, приналежності до комунікативного поля релігії. М. Маклюен твердить про небезпеку переходу від традиційної до масової комунікації: «ми у нашому письмовому середовищі підготувалися до зустрічі з радіо і телебаченням не більше, ніж тубілець в Гані готовий впоратися з писемністю, яка вириває його з колективного племінного світу і викидає на мілину індивідуальної ізоляції» [4, с. 20]. А чи пристосована релігійна людина до такої зустрічі? Це для неї удар, проте лише тому, що вона – масова людина, вона може витримати ций удар.

Проте, звернемося і до інших ідей Торонтської школи. Левову частку своїх розмірковувань М. Маклюен присвятив радіо та телебаченню як ключовим мас-медіа ХХ ст. Оскільки науковець помер у 1980 р., то питання цифрових мас-медіа в його теорії не порушується, хоча чимало з його ідей можуть бути застосовані до Інтернет-комунікації. Зрозуміло, що і радіо, і телебачення є важливими джерелами масової релігійної комунікації. М. Маклюен говорить про їх зв'язок, зазначає, що одним із впливів, який зробило телебачення на радіо, стало вибудовування радіо як інформаційної системи, яка містить і випуски новин, і погодинну інформацію про час, стан на дорогах та прогнози погоди, таким чином залучаючи людей до спільного співжиття [4, с. 430].

Хоча радіо виникає як форма групового прослуховування, і в такий спосіб у площині комунікації стає конкурентом церковних організацій, проте під впливом телебачення повертається до приватної комунікації, в індивідуальне користування [4, с. 350].

Така ситуація сприяє збереженню особистісної спрямованості та приватних стосунків у масовій релігійній комунікації.

У теорії М. Маклюена вплив радіо, як і будь-якого іншого мас-медіа, не пов'язується з його інформаційним сповненням, а тому принципи діяльності та впливу і світського, і релігійного радіо однакові. Ще однією відмінною рисою визнається його національний, етнічний характер, коли присутня традиція відсилає до минулого, що стає актуальним сьогодні.

М. Маклюен накладає на радіо здатність відроджувати племінні та родові зв'язки, на яких, фактично, тримається релігійність. Він використовує метафори племінних горнів та стародавніх барабанів, щоб посилити зв'язок радіо із традиційною культурою [4, с. 342–343].

Таким чином, радіо стає новим різновидом комунікації, в якому оформлюється особливий спосіб усвідомлення світу, за якого загальнолюдське, колективне стає домінуючим у приватних та колективних подіях. Радіо набуває гегемонних характеристик, оскільки, залишаючись індивідуалізованим мас-медіа, має можливість перетворювати індивідуалізм на колективізм. Для цього процесу М. Маклюен використовує поняття детрайбалізації людства.

Не менше уваги у Торонтській школі приділено аналізу діяльності телебачення. На думку представників цієї школи, воно вирізняється своїми специфічними характеристиками, про які говорить М. Маклюен. Серед інших слід назвати інтерактивність та інтертекстуальність телебачення, розмивання кордонів, високу маніпулятивність.

Насамперед телебачення сприяє відкритості медійних текстів, коли розмиваються їх межі та зникає остаточна закінченість – це інтертекстуальність, що підштовхує телевізійні тексти до множинності та неоднорідності. Телебачення, хоча і є новітнім мас-медіа, транслює культурно-історичні коди – як візуальні, так і вербальні, пропонує великий спектр різних способів кодування, передавання та розкодування комунікативних текстів. Саме тому

М. Маклюен, спираючись на ідеї Г. Інніса, у «Галактиці Гутенберга» твердить про зміну сприйняття у комунікативному процесі. Якщо друкарський верстат сприяв лінійному способу мислення, то телебачення та інші електронні посередники пропонують глобальність як умову актуальної комунікації. Отже, інтертекстуальність як риса телебачення дає можливість відмовитися від лінійних текстів, що представлені вербальною комунікацією, та зорієнтуватися на аудіовізуальні знаки, які також є текстами [1]. Проте, як і будь-яке сучасне медіа, телебачення має внутрішню потребу в інтерактивній комунікації – спонтанній розмові та діалозі.

Релігійний контент на телебаченні зазнає трансформацій та змушений підлаштовуватись під це медіа, оскільки образи, які тут витворюються, підпадають під розмивання кордонів. Телебачення відкидає різко окреслену особистість і надає перевагу поданню процесів, а не продуктів. За М. Маклюеном, «телебачення неминуче стає катастрофою для чітко окресленого образу... і благом для розмитого... текстури» [4, с. 378]. Релігійні образи, що мають канонічне підґрунтя, такі як Бог чи ангели, поступаються в телевізійному дискурсі перед гнучкішими образами святих, чудотворців, монахів, проповідників, які виявляються більш органічними і краще сприймаються.

Усе це сприяє маніпулятивності телебачення, оскільки тут важливу роль відіграє реакція, яка становить частину мозаїчного телевізійного образу. Незалежно від змісту телевізійна комунікація підлаштовує, трансформує комунікативний процес. Таким чином, телебачення впливає на конструювання соціальної реальності, і не лише на зміну способів передавання інформації у релігії, а й на саму релігію. «Вплив технології відбувається не на рівні думок чи понять; він змінює чуттєві пропорції, або зразки сприйняття, послідовно і без опору» [4, с. 371, 22], зазначає М. Маклюен.

Учений розуміє глобальність впливу електронних медіа на всі царини суспільного життя і вважає, що електронні комунікації створили світ, в якому категорії простору як перспективи і часу як

послідовності втратили своє значення, так само, як і почуття особистісної ідентичності [14, с. 500].

Отже, ідеї Торонтської школи неоднозначні, а подекуди і суперечливі, неодноразово піддавалися критиці, але вони, безперечно, заслуговують на увагу, оскільки не лише аналізують сьогодення мас-медіа, а й намагаються побачити майбутнє. Футурологічна складова концепції М. Маклюєна очевидна, тому оминуті її при дослідженні сучасної релігійної комунікації неможливо. Мас-медіа стали тими впливовими важелями, за допомогою яких конструюється сучасна релігія. Вони почали усвідомлюватися як своєрідна надсила у суспільному розвитку. Фактично канадський вчений вважав медіа тим феноменом, який стоїть над суспільством і визначає характер суспільних зв'язків, тобто управляє суспільством уже самим способом своєї діяльності [10, с. 7].

Мас-медіа стають самостійними комунікативними елементами, які мають самодостатнє інформаційне навантаження. Їх розвиток часто-густо є хаотичним та важко керованим, а тому національні, світові релігії, так само, як і неорелігії не можуть ігнорувати цю ситуацію. Щоб зберегти своїх adeptів вони змушені використовувати технічні засоби для масової комунікації.

Проте М. Маклюєн також наголошує і на тому, що мас-медіа не лише сприяють ефективній комунікації та відображають світогляд, а й призводять до кризи людського спілкування, яке дедалі частіше стає опосередкованим. І від релігій значною мірою залежить, чи буде збережена рівновага між нарощуванням технічного потенціалу мас-медіа та здатністю людини до індивідуальної реакції.

Отже, ідеї Торонтської школи безперечно є актуальними у дослідженні сучасної релігійної комунікації. Особливо важливою є позиція про тотальність мас-медіа по відношенню до найрізноманітніших феноменів сучасної культури. Неоднозначно сприймається ідея про домінування засобу комунікації над її змістом, оскільки релігійний дискурс передбачає поняття канонічного та сакрального тексту. Не менш вагомим є ідея про залежність

сприйняття переданої інформації від способів передавання. Тому релігійні організації та церкви, використовуючи мас-медіа, створюють новий тип релігійної комунікації, який стає можливим лише у масовій культурі.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Емелин В. А.* Телевидение: стиль и образ постмодерна // Постмодерн. Сайт о культуре и философии постмодерна. URL: <http://postmodern.in.ua/?p=1200>
2. *Землянова Л. М.* Зарубежная коммуникативистика в преддверии информационного общества: Толковый словарь терминов и концепций. М. : Изд-во Московского ун-та, 1999. 301 с.
3. *Мак-Люен М.* Галактика Гутенберга: становлення людини друкованої книги / пер. з англ. А. А. Галушки, В. І. Постнікова. К. : Ніка-Центр, 2015. 388 с.
4. *Маклюэн Г. М.* Понимание Медиа: Внешние расширения человека / пер. с англ. В. Николаева. М. : Жуковский: «КАНОН-пресс-Ц», «Кучково поле», 2003. 464 с.
5. *Мищенко Н. Д.* Масова культура як предмет філософського аналізу // Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук (09.00.04 – філософська антропологія та філософія культури). Харків, 1999. 18 с. URL: <http://library.nuft.edu.ua/ebook/file/mischenko%20Nd.pdf>
6. *Поченцов Г.* Классические медиатеории: Хевлок, Карпентер и Торонтская школа коммуникации в целом // Media Sapiens. URL: https://ms.detector.media/media_law/government/klassicheskie_mediateorii_khevlok_karpenter_i_torontskaya_shkola_kommunikatsii_v_tselom/
7. *Havelock E. A.* The Muse Learns to Write. Reflections on orality and literacy from antiquity to the present. New Haven, 1986.
8. *Innis H. A.* Empire and Communications. Oxford : At the Clarendon press, 1950. URL: <https://www.gutenberg.ca/ebooks/innis-empire/innis-empire-00-h.html>
9. *Innis H.* The Bias of Communication. Toronto : University of Toronto Press, 1953.
10. *McLuhan M.* Culture of Our Business. N.Y. : Toronto, 1970.

11. *McLuhan M.* The medium is the message. A bantam book. N.Y. Toronto – London, 1967.
12. *Riesman D.* La foule solitaire. P., 1964.
13. *Smith D.* Creating understanding. A handbook for Christian communication acrosscultural landscapes. Grand Rapids, MI : Zondervan Publ., 1992. 382 p.
14. The Fontana Dictionary of Modern Thinkers. L., 1983.

REFERENCES

1. Emelin, V. A. Television: style and image of postmodern. *Postmodern. Site about the culture and philosophy of the postmodern.* [Retrieved from <http://postmodern.in.ua/?p=1200>. [In Russian].
2. Zemlyanova, L. M. (1999). *Foreign communicationism on the threshold of the information society: Explanatory glossary of terms and concepts.* Moscow: University Press. [In Russian].
3. McLuhan, M. (2015). *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man.* A. Galushka, & V. I. Postnikova (Transl). Kyiv: Nika-Center. [In Ukrainian].
4. McLuhan, G. M. (2003). *Understanding Media: The Extensions of Man.* V. Nikolaev (Trans.). Moscow: CANON-press-C, Kuchkovo Pole. [In Russian].
5. Mischenko, N. D. (1999). Mass culture as a subject of philosophical analysis. *Dissertation Abstracts International.* Retrieved from <http://library.nuft.edu.ua/ebook/file/mischenko%20Nd.pdf>. [In Ukrainian].
6. Pocheptsov, G. Classical media theory: Havelock, Carpenter and the Toronto school of communication as a whole. *Media Sapiens.* Retrieved from https://ms.detector.media/media_law/government/klasicheskie_mediateorii_khevlok_karpenter_i_torontskaya_shkola_kommunikatsii_v_tselom. [In Russian].
7. Havelock, E. A. (1986). *The Muse Learns to Write. Reflections on orality and literacy from antiquity to the present.* New Haven.
8. Innis, H. A. (1950). *Empire and Communications.* Oxford: At the Clarendon press. Retrieved from <https://www.gutenberg.ca/ebooks/innis-empire/innis-empire-00-h.html>
9. Innis, H. (1953). *The Bias of Communication.* Toronto: University of Toronto Press.

10. McLuhan, M. (1970). *Culture of Our Business*. N. Y., Toronto.
11. McLuhan, M. (1967). *The medium is the message. A bantam book*. N. Y. – Toronto – London.
12. Riesman, D. (1964). *La foule solitaire*. Paris.
13. Smith, D. (1992). *Creating understanding*. A handbook for Christian communication acrosscultural landscapes. Grand Rapids, MI: Zondervan Publ.
14. *The Fontana Dictionary of Modern Thinkers*. (1983). London.

Mariya Petrushkevych

*Candidate of Philosophical Sciences (Ph. D.), Associate Professor,
National University «Ostroh Academy», e-mail: mamasashy@ukr.net*

Actualization of the Ideas of the Toronto School in the Study of Religious Communication

Abstract

The article analyzes the potential of the scientific ideas of the representatives of the Toronto School of Communication Theory for the study of modern religious discourse, the feature of which is the mass character and use of technical means. The work of the school in the second half of the twentieth century, the ideas of its representatives Harold A. Innis, Eric A. Havelock, Dorothy D. Lee, Edmund S. Carpenter, who studied various aspects of communication tools were considered. Particular attention is paid to the philosopher and literary critic Herbert Marshall McLuhan. The main blocks in the scientist's portfolio are allocated, which can be effectively applied for the study of mass religious communication: the change of forms of communication determines the main characteristics of social interaction; mass media are actively influencing the creation of modern culture; the development of electronic media of mass communication leads to a change in society and modern man. A new plane for the analysis of religious mass media is the idea of dominating the means of communication over its content. Radio and television create and shape up-to-date religious communication, which is fundamentally different from the classical forms of religious communication. The conclusion is drawn about the influence of electronic mass media on the construction of social reality, the change in the

ways in which information is transmitted in religion, and the modification of religion itself.

Keywords: *Toronto School of communication theory, Marshal McLuhan, Harold Innis, radio, television, electronic communications, mass religious communication.*

Мария Петрушкевич

*кандидат философских наук, доцент, доцент кафедры культурологии и философии Национального университета «Острожская академия»,
e-mail: matasashy@ukr.net*

Актуализация идей Торонтской школы в исследовании религиозной коммуникации

Аннотация

В статье анализируется потенциал научных идей представителей Торонтской школы коммуникации для исследования современного религиозного дискурса, особенностью которого является массовый характер и использование технических средств. Рассмотрена деятельность школы во второй половине XX в., идеи ее представителей Гарольда Инниса, Эрика Хэвлока, Дороти Ли, Эдмунда Карпентера, которые исследовали различные аспекты средств коммуникации. Особое внимание уделено творчеству философа и литературного критика Маршалла Маклюэна. Выделены главные блоки в активе ученого, которые можно эффективно применять для исследования массовой религиозной коммуникации: изменение форм коммуникации определяет основные характеристики общественного взаимодействия; СМИ активно влияют на создание современной культуры; развитие электронных средств массовой коммуникации приводит к изменению общества и современного человека. Новую плоскость для анализа религиозных масс-медиа составляет мнение о доминировании средства коммуникации над ее содержанием. Радио и телевидение создают и формируют актуальную религиозную коммуникацию, которая является кардинально отличной от классических форм религиозного общения. Делается вывод о влиянии электронных СМИ на конструирование социальной реальности, изменение способов передачи информации в религии, модификацию самой религии.

Ключевые слова: *Торонтская школа коммуникации, Маршал Маклюэн, Гарольд Иннис, радио, телевидение, электронные средства коммуникации, массовая религиозная коммуникация.*